

Vaikų psichologinės problemos

Aldona Palujanskienė

Vytauto Didžiojo universitetas

Epidemiologiniai tyrimai, atlikti 1993 metais, parodė, jog pasaulyje nuo 17% iki 22% vaikų ir paauglių iki aštuoniolikos metų amžiaus išgyvena įvairias asmenybės vystymosi, emocišnes ir elgesio problemas [13]. Taikaus požiūrio į aplinką, kitus žmones, netgi taikos filosofijos ugdymas tampa šiandienos mokyklų programa. Skatinamos vertybės ir formuojami požiūriai, kurie išmokytų mokinius bendrauti konstruktyviai ir ruošų juos gyventi taikiamame pasaulyje [7]. Šeima ir mokykla – tai dvi svarbiausios institucijos, formuojančios vaikų nuostatą neapkęsti ar mylėti. Ir nors šeima yra pirmasis socializacijos institutas, tačiau tam tikras vaikų patyrimas mokykloje gali modifikuoti ar net sustiprinti anksčiau įgytas nuostatas. Nemaža manančių, jog mokykla turi orientuoti mokinį į kooperuotą mokymąsi, išlavinti konfliktų sprendimo įgūdžius, išmokyti disputų keliu rasti sprendimus. Priimta vaiko teisių apsaugos konvencija, kuri kartais gali prieštarauti šeimos nuostatoms. Tačiau vaikų agresija yra ne kas kita, kaip vienas iš svarbesnių požymių, rodančių sunkų paauglio socializacijos kelią, kuriame neretai jo laukia visuomenės atstūmimas, diviancija ar net delinkvencija, taip pat ir mokyklų metimas [18]. Atstūmimo situacijoje neretai nerimastingas, baimingas elgesys yra susijęs su nauja neįprasta laukimo būseną, socialine įtampa, konkrečiu ko nors bijojimu [19].

Pabandėme išsiaiškinti, kiek pykčio, nerimo, baimės išgyvenimų patiria moksleiviai,

ir pagal tai įvertinome jų savijautą kaip gerą ar blogą. Psichologinis savijautos terminas šiuo atveju subordinuotas psichinės sveikatos terminui, o tai reiškia psichinių sutrikimų nebuvimą, jėgų rezervą, kurio dėka žmogus gali nugalėti stresus ir sunkumus; tai pusiausvyrą tarp žmogaus ir jį supančio pasaulio. Pasaulinės sveikatos organizacijos nuomone, žmonėms, turintiems gerą psichinę sveikatą, būdinga: 1) pasitenkinimas savimi, sugebėjimas įvertinti tiek savo galimybes, sugebėjimus, tiek ydas ir trūkumus; nerimo, baimės, kaltės jausmas silpnas arba visai jo nėra; 2) geri santykiai su kitais žmonėmis, sugebėjimas mylėti ir gerbti kitus, jausti atsakomybę už save; 3) bandymas spręsti iškilusias problemas, priimti pasikeitimus ir naują patyrimą, realių tikslų išskėlimas.

Šiandien abejonės nekelia, jog moksleivių mokymosi rezultatai (žinios, pamokų lankomumas, elgesys) geresni tose mokyklose, kuriose geresni kontaktai su mokytojais, saugi, į mokslą orientuota aplinka [20]. Nesėkmės baimė, viena iš didžiausių vaikystės ir paauglystės baimių, išlieka per visus mokykloje praleistus metus, o tai susiję su žinių tikrinimu, įvertinimu ir tėvų reakcija į šį įvertinimą [23]. Sėkmė moksle leidžia geriau save vertinti, o tai didina pažangumą. Nesėkmė – mažina pasitikėjimą savo jėgomis, o kad vaikui sektųsi, reikia, kad jis ne tik turėtų pakankamai proto sugebėjimų, bet ir tikėtų, kad tų sugebėjimų turi [6]. Tai

frustracijos-savigarbos modelis, paaiškinantis mokinių pasitraukimą iš mokyklos [16]. Kitas modelis, aiškinantis vaikų blogą savijautą ir dėl to atsisakymą lankyti mokyklą – dalyvavimo-identifikacijos modelis [10]. Tai moksleivio ir mokyklos ryšio modelis, kai mokinys įvairiapusėškai dalyvauja mokyklos veikloje, t. y. kai nuo reikėjimo lankyti mokyklą pereinama į norą bendrauti su mokytojais per pamokas, prieš ir po jų bei dalyvauti popamokinėje veikloje. Pabandėme įvertinti mokinių savijautą, remdamiesi jų savigarbos, nerimo ir požiūrio į mokytojus rodikliais, naudodami C. D. Spielbergerio nerimastingumo įvertinimo testą ir M. Rosenbergo savigarbos skalę. Tirti 125 14–16 metų moksleiviai, nelankantys pamokų dėl nepateisinamos priežasties bei nepažangūs (darbo autorė magistrantė L. Bukšnytė, vadovė doc. L. Bulotaitė). Atrankos kriterijai – praleistos be pateisinamos priežasties 45 pamokos per trimestrą ir du ar daugiau nepatenkinamų trimestro pažymių. Tik 44% ištirtų moksleivių jautėsi gerai ir net 36% blogai. Tik 9,6% jautėsi saugūs ir gerbiami, o 16,8% teigė atvirksčiai. Blogą savijautą mokykloje galima paaiškinti psichinio atsparumo neturėjimu arba menku psichiniu atsparumu.

Taigi psichinis atsparumas yra vienas iš socialinės adaptacijos rodiklių. Žinodami individo vidinius rezervus bei jų sąveiką su tam tikromis aplinkos sąlygomis, padedančiomis susidoroti su gyvenimo sunkumais, galėtumėm padėti tiems, kurie iš prigimties ar dėl aplinkybių nėra tuo apdovanoti. Šiuo metu yra nustatyti specifiniai su psichiniu atsparumu susiję veiksniai, tokie kaip pasitikėjimu gridžiami tarpusavio santykiai, emocinė parama už šeimos ribų, savigarba, autonomijos skatinimas, vilties turėjimas, vidinis kontrolės lokusas, jautimas, jog esi mylimas, mokykliniai pasiekimai, tikėjimas die-

vu ir moralė, tačiau vis dar vyksta ginčai dėl šių veiksnių dinaminės interakcijos, reikšmingumo įvairiomis aplinkos sąlygomis bei išraiškos [8]. Taigi psichinis atsparumas – savybė, leidžianti asmeniui, grupei ar bendruomenei išvengti, sumažinti arba nugalėti žalojančius nelaimės padarinius. Buvo atliktas 62 vaikų iš globos įstaigų psichinio atsparumo tyrimas naudojant E. Grotberg interviu: 18-kai vaikų buvo perskaitomi stresinių situacijų siužetai ir prašoma atsakyti, kaip vaikas elgtųsi ar jaustųsi tokioje situacijoje, ir kaip elgėsi ir jautėsi panašiais atvejais savo gyvenime. Rezultatai parodė mažą psichinį atsparumą (darbo autorė magistrantė A. Šūmakarienė, vadovė dr. G. Gintilienė). Palyginimui apklausti vaikai, gyvenantys šeimose. Tiek vaikų namų auklėtinių, tiek vaikų, gyvenančių šeimose, panašus atsparių ir neatsparių santykis. Tik 18% vaikų atsakymuose išryškėjo vaikų psichinio atsparumo požymiai. Visų atsparumu pasižyminčių vaikų reakcija į pateiktas situacijas buvo kokybiškai analizuojama, išskiriant jiems būdingus atsparumo veiksnius. „Pasi-tikėjimu pagrįstais tarpusavio santykiais“ pasinaudojo tik 18% vaikų namų auklėtinių ir 46% šeimose augančių vaikų. „Struktūra ir taisyklėmis namuose“ – 7% ir 21%. „Socialinių vaidmenų pavyzdžiais“ – „14% ir 35%. „Autonomijos skatinimu“ – 14% ir 35%. Kategorijoje „Vidinės psichinės galios“ labiausiai skyrėsi tokių veiksnių kaip „pajautimas, kad esi mylimas, kontrolės lokusas, savigarba“ pasireiškimas. Socialinių įgūdžių kategorijoje nei vienas vaikų namų auklėtinių neparodė sugebėjimo bendrauti įemiamose situacijose, o ir šeimoje gyvenančių vaikų socialiniai įgūdžiai nėra pakankami (11%). Galbūt agresyvumas, nerimastingumas ir hiperaktyvumas gali būti paaiškinami nepakankamu socialinių įgūdžių formavimu šeimoje ir mokykloje.

Kitų šalių duomenys rodo, jog atsparių vaikų ir suaugusių yra mažai (38% suaugusiųjų ir 24% vaikų). Be to, vaikų atsparumas priklauso nuo tėvų stiliaus, taikomo ugdomant vaikus [8]. Grotberg teigia, kad „skatinanti aplinka“ yra svarbiausia pačių mažiausiųjų atsparumo ugdymui, o ją kuria tėvai ar globėjai. „Vidinės psichinės galios“ yra reikšmingiausios į darželį, mokyklą einančiam vaikui (ar vaikas moka paprašyti pagalbos auklėtojų, mokytojų, ar sugeba kontroliuoti savo elgesį, surasti išeitį iš probleminių situacijų). Paaugliui svarbūs „socialiniai įgūdžiai“, t. y. ar paauglys pasitiki kitais, savimi, ar jaučiasi esąs vertingas asmuo, ar rūpinasi kitais ir yra pasiruošęs padėti, ar jaučia atsakomybę už savo poelgius, ar tiki kad jo problemos bus išspręstos [9]. Mūsų tiriamieji, turintys namus (ne globos įstaigose augantys), mažai naudojami „bendravimo įgūdžiais ir impulsų kontrole“, palyginus su kitų šalių duomenimis, gi vaikų namų auklėtiniai pasižymėjo tokiais nepakankamai išplėtotais, atsparumą sąlygojančiais veiksniais, kaip pasitikėjimu pagrįsti tarpusavio santykiai, pajautimas, jog esi mylimas, struktūra ir taisyklės namuose, menka kontrolė, socialiniai pavyzdžiai, ir tuo skyrėsi nuo savo bendraamžių iš šeimų.

A. Adlerio asmenybės teorija [1] aiškina tiek vaiko iki 5 metų, tiek paauglio elgesį, pagrindinėmis varomosiomis (motyvacinėmis) jėgomis laiko socialinį jausmą bei menkavertiškumą ir jo kompetenciją. Jau ankstyvoje vaikystėje, stebėdamas ir interpretuodamas aplinką, vaikas pasirenka gyvenimo tikslus ir netgi elgesio būdą jiems pasiekti, t. y. individualų gyvenimo stilių, o šis lemia žmogaus elgesį kasdienėse situacijose, t. y. įgyvendinant tarpinius tikslus. Taigi elgesio sutrikimai, anot Adlerio, gali būti sąlygoti keleto motyvų:

1. Vaikai reikalauja ypatingo dėmesio, siekdami savo valdžios įtvirtinimo.

2. Jie priešinasi aplinkos spaudimui.

3. Siekia keršto, įskaudinti kitus, nes jaučiasi įžeisti, nuskriausti.

4. Blogai elgiasi, kad paslėptų savo nesugebėjimus ir išsaugotų statusą.

Paauglys pajėgus keistis, t. y. koreguoti savo elgesį, jei susiformuos asmeninės, socialios vertybės, o aplinka (t. y. mokytojai) leis jam pajusti jo vertingumą ir pasitikėjimą savimi. Be menkavertiškumo, kitas ne mažiau būdingas mūsų visuomenei (vaikams) jausmas – baimė. Baimė reiškiasi įvairiai, visada lydima įtampos, susijaudinimo, neharmoningos proto ir valios veiklos, pakitusio suvokimo [4]. Vaikystės baimės tarp 6–7 metų susijusios su vaiko sugebėjimu galvoti apie praeitį ir numatyti ateitį, t. y. su nerimu dėl to, kas gali atsitikti [22]. Paauglystės laikotarpiu baimės atsiranda bet kioje situacijoje, vertinamoje kaip potencialaus pavojaus šaltinis (vadinasi, jos yra realistiškesnės) ir labiau priklauso nuo to, kaip paauglys įvertina savo sugebėjimus fiziškai ir psichiškai kovoti su pavojų keliančiais asmenimis, objektais ir reiškiniais jo aplinkoje. Jei iki 7 m. ir 10–12 m. vaikai išgyvena savisaugos instinkto sąlygotas baimes, tai 7–10 m. vaikai išlaiko pusiausvyrą tarp įgimtų ir socialinių, tokių kaip vienvėdis, bausmės, baimių, o po 12 m. vyrauja tarpasmeninių santykių pobūdžio baimės [24]. Atlikome dviejų amžiaus grupių vaikų baimių tyrimą ir nustatėme bendriausias charakteristikas. I grupė (15 vaikų) – 6–11 m., II grupė (15 vaikų) – 11 ir daugiau metų. (Darbo autorė bakalaurė L. Bukšnytė, vadovė doc. A. Palujanskienė).

Pirmoje dalyje vaikai buvo prašomi išvardyti 5 labiausiai baiminančius dalykus ir situacijas. Antroje dalyje vaikai prašomi papasakoti, kaip jie susiduria su baimę keliančia situacija ir kaip intensyviai ją išgyvena. Rezultatai parodė, jog vieninteliai vaikai šei-

moje bijo labiau (galima manyti, jog vienintelis vaikas šeimoje perima tėvų nerimastingumą). 6 m. vaikai labiausiai bijo banditų užpuolimo, numirti, žemės drebėjimo, perkūnijos, raganų, tamsos, aukščio, skausmo ir užsikrėsti kirminais. 11 m. intensyviai išgyvena išsiskyrimo su tėvais, draugystės netekimo, mirties, sveikatos praradimo baimę. 11 m. amžiuje atsiranda ir neigiamo įvertinimo (blogo pažymio, pajuokos, kontrolinių darbų, pavėlavimo į mokyklą) baimė. Tai tarpasmeninių santykių pobūdžio baimės.

Taigi bejėgiškumo jausmą vaikui sukelia jo nesugebėjimas susitvarkyti su savo baimė, o sėkmingas baimių pašalinimas – vaiko jausmų, norų, vidinio pasaulio supratimas, teigiamas tėvų pavyzdys ir apskritai nerimo šeimoje sumažinimas.

Trečioji problema – agresyvumas. Manoma, kad žmonių nusikalstamumas, chuliganizmas dažnai neturi jokių materialinės naudos ar savisaugos tikslų. Kai kurių antrinių tyrimų duomenys rodo, kad agresyvus elgesys pasižymi stabilumu. Taigi norint išvengti vis didėjančio agresyvumo visuomenėje, jau nuo mažų dienų reikia formuoti vaikų socialinius įgūdžius, moralines normas, pasistengti išsiaiškinti, kur slypi žiauraus vaiko elgesio priežastys [2]. Agresija yra bet kokia elgesio forma, siekiant pakenkti kitai būtybei ar sužeisti. P. H. Mussen [17] vaikų agresiją nusako taip: „Agresija – elgesys, kuris žeidžia ir žaloja kitą žmogų ar daiktą. Jo pasireiškimo formos: fizinis užpuolimas (sudavimas, įkandimas), verbalinis užpuolimas (riksmas, įžeidimas, apgaulinėjimas), kito asmens teisių pažeidimas (atėmimas ko nors jėga) [21]. Esminis agresyvos asmenybės bruožas, anot S. Freudo, neadekvati *superego* kontrolė, kai vaikas patiria per didelį griežtumą arba per didelę meilę (lepinimą). Švelnus ir nuolaidžiaujantis tėvas bus pernelyg žiauraus *superego* susiformavimo priežastis,

ir vaikas, apsuptas meilės, agresyvumą nukreips į vidų. O nepatyręs meilės – nukreipia agresyvumą į aplinką. K. Lorenzas manė, jog žmonės, kaip ir dauguma gyvūnų rūšių, turi įgimtą polinkį į agresyvų elgesį t. y. įgimtą kovos instinktą, kuris šiuo atveju nukreipiamas į aplinką [14]. Dollard ištyrė agresyvaus stimulo (sukeliančio frustraciją) ir motyvo pašalinti kliūtį (agresijos) priklausomybę, o Milleris nustatė, nuo ko priklauso agresoriaus aukos pasirinkimas ir teigė, jog, mažėjant panašumui į frustruojantį veikėją, agresijos slopinimas mažėja sparčiau negu agresyvus elgesys. Tačiau Berkowitz [5] mano, kad frustruoti individai gali sumažinti savo agresyvumą tik pakenkdamai pačiam frustratoriui. O išmokymo teorija teigia, kad žmonės išmoksta atlikti agresyvius veiksmus ir sąlygas, kuriomis tokie veiksmai gali pasiteisinti. Pavyzdžiui, A. Bandūra savo veikalė „Agresija – socialinio išmokymo analizė“ (1977 m.) pateikia schemą, kur agresija paaiškinama, remiantis atlyginimo padariniais, ir todėl priešiško elgesio pavyzdžių semiamasi iš šeimos, įtrauktos į socialinės sistemos tinklą, iš subkultūros, iš vadinamojo simbolinio modeliavimo, iš masinių informacijos priemonių [3]. 1981 m. Carey temperamentą nusakė kaip individo emocinį reakcingumą ar elgesio stilių, sąveikaujant su aplinka, o agresyvumas ir yra viena iš „sunkaus“ temperamento vaikų emocinių reakcijų į aplinką ir kitus žmones. Nustatyta, kad labai aktyvūs vaikai rodo ir išlaiko aktyvumą bei judrumą 10 gyvenimo metų. Pastovios išlieka ir negatyvios vaikų nuotaikos – veiksmingumas ir nerimastingumas [17]. Be to „sunkūs“ 3–4 m. vaikai linkę demonstruoti „sunkų“ temperamentą ir suaugę, o tarp jų emocinių sutrikimų ir elgesio problemų bus agresyvumas ir hiperaktyvumas. Kauno m. dviejų mokyklų 40 mokytojų mano, jog agresyvumas yra problemišiausias

paauglių elgesys. Tyrimas atliktas naudojant Wickman mokinio probleminio elgesio anketą (darbo autorė magistrantė N. Blavieščiūnaitė, vadovė doc. A. Palujanskienė). Pabandėme ištirti televizijos įtaką agresijos išmokimui. Pasidomėjome, kokie filmukai vaikams pastaruoju metu rodomi Lietuvoje. Pasirodo, per pastaruosius 3 metus ypač pagausėjo JAV ir kitų užsienio šalių filmų. Dažniausiai tai animaciniai serialai, kurių jau net pavadinimai agresyvūs: „Konanas-naikintojas“, „Pingvinai–keršytojai“, „Transformeriai“ ir kt. Maždaug pusės valandos filmuke 15 grubių, fizinės agresijos aktų (smūgiai, stūmiai, pargriovimai), be to, yra ir verbalinės agresijos (grasinimai, pravardžiovimai). Kauno darželiuose 1996 m. buvo rengiama tėvų apklausa tema: „Vaikų ugdymo sąlygos darželyje ir namuose“. 4–5 metų vaikų tėvų buvo klausama, kiek laiko per savaitę jų vaikas praleidžia prie televizoriaus, ką žiūri, ar filmai turi įtakos vaiko elgesiui, kalbai ir kokios. Gauti 50 atsakymų rodo, kad vaikai žiūri visa, kas jiems skirta. Tėvai atsakė, jog po žiaurių filmukų vaikai esti neramūs, agresyvūs ir net kopijuoja filmukų veikėjų elgesį, o „Byvio ir Tešlagalvio“ serialas tiesiogiai sąlygoja mokyklinio amžiaus vaikų imitacinį elgesį (mokytojų apklausa 2-jose Kauno vid. mokyklose). Dviejų Kauno aukštųjų mokyklų stu-

dentai diskusijų metu buvo linkę manyti, jog agresija yra geras būdas jų problemoms spręsti, tačiau iš aplinkinių norėtų taikaus, empatiško ir taktiško elgesio. Taigi čia galėtume išvelgti agresyvaus elgesio išmokimo fenomeną. Vadinasi, vienas iš sėkmingiausių vaikų agresyvumo mažinimo metodų – gerų santykių sukūrimas ir tinkamų auklėjimo būdų panaudojimas šeimoje ir mokykloje. Tik įveikę šeimos stresus, išsprendę konfliktus ir vedybų problemas, tėvai galės sėkmingai auklėti savo vaikus [16].

Taigi Vytauto Didžiojo universiteto Psichologijos katedros atlikti vaikų nerimastingumo, baimių, agresijos, vaikų psichinės savijautos mokykloje bei vaikų psichinio atsparumo tyrimai kelia naują uždavinį tiek mokytojams, tiek tėvams – mokėti auklėti „problemiškus vaikus“. Kiekvienas vaiko (paauglio) amžiaus tarpsnis turi tipiškų bruožų, kurie ilgainiui kinta, suteikdami elgesiui naują formą, o tarp vieno ir kito tarpsnio būna perėjimo stadija, kai vieni psichikos ypatumai pasidaro nebe tokie reikšmingi, atsiranda kiti, ir jiems tenka pagrindinė vieta asmenybės struktūroje. Šiame kitime svarbų vaidmenį atlieka vyraujanti vaiko veikla, naujos veiklos rūšys, nauji santykiai su suaugusiais, naujos proto išgalės perteikti gautą patyrimą [10].

Literatūra

1. Adler A. Superiority and Social Interest. A Collection of Later Writings, ed. H. L. Ansbacher and R. R. Ansbacher. New York: Norton, 1964.

2. Baron R. A. Human aggression. New York: Plenum press, 1977.

3. Bandura A. Social Learning Theory Englewood Cliffs. New York: Prentice Hall, 1977.

4. Behavioral Assessment of Childhood Disorder. New York: The Guilford Press, 1988.

5. Berkowitz L. Survey of Social Psychology. New York: Holt, 1986.

6. Bulotaitė L. Aš myliu kiekvieną vaiką. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1984.

7. Deutsch M. Educating for a Peaceful World // American Psychologist. 1993. N 5. P. 510–518.

8. Grotberg E. H. Guide to Promoting Resilience in Children: Strengthening the Human Spirit. Hagne: Bernard van Leer Foundation, 1995.

9. Grotberg E. H. The International Resilience Project // Research and Application Civitom. International Research Center, UAB, 1993.

10. Erikson E. H. *Identity (Youth and Crises)*. New York: W. W. Norton and Company, 1968.
11. Finn J. D. *Withdrawing from School // Review of Educational Research*. 1989.
12. *Forums on Children's Culture (Europe Conference)*. Copenhagen: The Royal Danish School of Educational Studies, 1977.
13. Kazdin A. *Psychotherapy of children and Adolescents // American Psychologist*. 1993. N 6. P. 644–654.
14. Lorenz K. *Agresija*. Moskva: Progres, 1974.
15. Melton G. *The Child's Right to a Family Environment // American Psychologist*. 1996. N 12. P. 1236–1245.
16. Morris J. *Psychology and Teaching*. New York: Random House, 1980.
17. Mussen P. H. *Child Development and Personality*. New York: Raw, 1974.
18. Parker J., Asher G. *Peer Relation and Later Personal Adjustment : Are law accepted children at risk? Psychological Bulletin*. 1987. 102. P. 357–389.
19. Profict S. *The Child Behavior Scale: A Teacher Report Measure of Young Children's Agressive, Withdrawn, Prosocial Behavior // Developmental Psychology*. 1996. N 6, P. 1008–1025.
20. Rutter H. *Fifteen Thousand Hours. Secondary Schools and their effects on Children*. London: Butler and Tauner, 1980.
21. Rumianceva T. *Agresija: Problemy i poiski v zapadnoj filosofiji i nauke*. Minsk: Universitetskoje, 1991.
22. Sarason L. D., Sarason B. R. *Abnormal Psychology*. New York: Prentice Hall, 1989.
23. Valickas G. *Asmenybės savęs vertinimas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1991.
24. Zacharov A. *Kak preodolet strachi detej*. Moskva: Pedagogika, 1986.

Psychological Problems of Children

Summary

The subject of this study in children's psychological problems. It means children which self – feeling is such that they feel anxiety, fears, aggression and their psychological resilience is low. Several theories of children's aggression and fears are discussed for example, Freud held that aggression stems from innate self-di-

rected death instinct, Lorenz held that such behavior stems from innate fighting instinct, Bandura suggested that it can be viewed primarily as a learned from asocial behavior. There is a significant relationship between had psychological self-feeling, low psychological resilience and dropping out of school.